

**ВАРНЕНСКИ СВОБОДЕН УНИВЕРСИТЕТ
„ЧЕРНОРИЗЕЦ ХРАБЪР“
ЮРИДИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „ПРАВНИ НАУКИ“**

ПЕТЯ РАЙЧЕВА ОДЖАКОВА

**„ДЕЦА, ЖЕРТВИ НА ПРЕСТЪПЛЕНИЯ-
СПОСОБИ ЗА ЗАЩИТА В НАКАЗАТЕЛНОТО
ПРОИЗВОДСТВО
(ПРОЦЕСУАЛНИ И КРИМИНАЛИСТИЧНИ АСПЕКТИ)“**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
на дисертационен труд
за присъждане на образователна и научна степен „доктор“
Професионално направление: „Право“,
Докторска програма „Криминалистика“

**Научен ръководител:
Доц. д-р Валентин Недев**

**Варна
2023**

**ВАРНЕНСКИ СВОБОДЕН УНИВЕРСИТЕТ
„ЧЕРНОРИЗЕЦ ХРАБЪР“
ЮРИДИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „ПРАВНИ НАУКИ“**

ПЕТЯ РАЙЧЕВА ОДЖАКОВА

**„ДЕЦА, ЖЕРТВИ НА ПРЕСТЪПЛЕНИЯ-
СПОСОБИ ЗА ЗАЩИТА В НАКАЗАТЕЛНОТО
ПРОИЗВОДСТВО
(ПРОЦЕСУАЛНИ И КРИМИНАЛИСТИЧНИ АСПЕКТИ)“**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**на дисертационен труд
за присъждане на образователна и научна степен „доктор“
Професионално направление: „Право“,
Докторска програма „Криминалистика“**

**Научен ръководител:
Доц. д-р Валентин Недев**

**Рецензенти:
Проф. д.ю.н. Йонко Кунчев
Проф. д-р Евгения Коцева -Владимирова**

**Варна
2023**

Дисертационният труд е в общ обем 246 страници. Състои се от увод, изложение в три глави, заключение, библиография и приложения.

Съдържанието на всяка глава е разделено в параграфи, като в края на някои от параграфите се съдържат конкретни предложения de lege ferenda. В края на всяка глава е направено обобщение.

Към труда са приложени 17 диаграми. Ползваната библиография включва 197 източника, сред които нормативни актове, книги, монографии, статии, интернет сайтове.

Във връзка с темата на дисертационния труд са направени пет публикации.

Авторът на дисертационния труд е докторант на самостоятелна подготовка по докторска програма „Криминалистика“, професионално направление „Право“ на ВСУ „Черноризец Храбър“, гр.Варна. Дисертантът е съдия, направил изследване за целите на дисертационния труд в няколко съдилища в страната, както и анализ на приключили съдебни дела.

Дисертационният труд е обсъден от Катедра „Правни науки“ и е насочен за защита пред научно жури.

Защитата на дисертацията пред научно жури ще се състои на 21.02.2023 г. от 10,30 ч. в заседателната зала на ВСУ. Материалите по защитата са на разположение в канцеларията на катедра „Правни науки“ при ВСУ „Черноризец Храбър“ и на сайта на университета.

СЪДЪРЖАНИЕ НА АВТОРЕФЕРАТА

I.ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД.....	2
1. Въведение.....	2
2. Актуалност на проблема.....	3
3. Изследователски проблем и авторова теза.....	4
4. Цел и задачи на изследването.....	4
5. Обект и предмет на изследването - теза (работна хипотеза).....	6
6. Методология на изследването.....	6
7. Основни литературни източници.....	6
8. Теоретична и практическа значимост на резултатите от дисертационния труд.....	7
II.СТРУКТУРА И СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД.....	8
III.КРАТКО ИЗЛОЖЕНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД.....	11
1. Увод.....	11
2. Глава първа.....	12
3. Глава втора.....	16
4. Глава трета.....	23
5. Общи изводи.....	28
IV.НАУЧНИ И НАУЧНО - ПРИЛОЖНИ ПРИНОСИ.....	29
V.ПРЕДЛОЖЕНИЯ ЗА УСЪВЪРШЕНСТВАНЕ НА ЗАКОНОДАТЕЛСТВОТО.....	31
VI.ПУБЛИКАЦИИ ПО ПРОБЛЕМАТИКАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД.....	34

1. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Въведение

Милиони деца по света страдат вследствие на извършени срещу тях престъпления. Правата на тези деца следва да се зачитат по подходящ начин, за да не изживяват те допълнителни страдания, докато оказват съдействие по време на правораздавателния процес.

Насилието над деца е феномен, който не зависи от социалния статус на детето или семейството, съществува във всяка държава, общество, религиозна и етническа общност. Закрилата на детето срещу всички форми на физическо или умствено насилие, посегателство или злоупотреба, липса на грижи или небрежно отношение, малтретиране или експлоатация, включително сексуални престъпления е основно право, гарантирано от Конвенцията на ООН за правата на детето. Успешната превенция е един от основните принципи на международните стандарти, касаещи деца.

Нашумелият през последните години термин „щадящо детско правосъдие“ не е абстрактен и хипотетичен, а се свежда до справедливостта, която детето трябва да усети, когато участва в съдебна процедура. Няма сфера, в която нуждата от справедливост да е по - силна от тази в детското правосъдие. Неадекватни реакции и неподходящи за деца мерки, могат да навредят на тяхното бъдеще и да допринесат за несигурност.

Детското правосъдие е отговорност не само на институциите, но и на всеки един от нас. Държавата дължи на децата си наказателни процедури, които не съдържат психическо насилие и които укрепват чувството за идентичност на детето.

Децата могат да са участници в наказателното производство в различни качества – обвиняем, пострададал, свидетел. Във всички случаи те имат специфични потребности и интереси, които не винаги се отчитат от вътрешното законодателство. Специалните нужди, най - добрите интереси и личната неприкосновеност на детето трябва да бъдат зачитани и защитавани. Наред с това следва

да се защитават неговото достойнство и правото му да участва в правните процедури, към които има отношение.

По време на наказателния процес детето е в особено уязвима позиция. Поради това, последователно и скоро във вътрешното право трябва да залегне подход, съобразен с интересите му. Необходим е един съвременен поглед на концепцията за съблюдаване правата на детето при участието му в наказателния процес.

С цел да се гарантира доброто детско правосъдие, професионалистите и останалите лица, отговорни за благосъстоянието на децата, трябва да спазват принципите, прогласени в международните документи. Един от тях е свързан със задължението на държавата да приложи по - високият стандарт на защита, когато националните норми създават по - нисък стандарт. Това е гаранция за спазване на „висшия интерес“ на детето, прокламиран в Конвенцията за правата на детето. Празнотите и по - ниският стандарт на защита в националните норми се преодоляват с прилагането на наднационалното право¹.

2. Актуалност на проблема

Актуалността на темата е свързана с недостатъчната степен на разработеност на проблема, а това е от изключително значение за спазването правата на децата - жертви в наказателния процес. У нас не са достигнати всички стандарти за детско правосъдие в наказателното правораздаване, а въпросът за жертвите в наказателния процес не е детайлно разработен в юридическата литература и практика. Закрилата на децата в наказателно - правен смисъл, е многоаспектна и с трайна актуалност тема. Свързана е с отдавна признатата нужда от специална грижа и закрила на децата, прогласена за пръв път през 1924 година в Декларация на Лигата на Нациите за правата на детето.

Поставените в труда въпроси са разработвани, макар в различна степен на доктринерност и цялост. Степента на

¹„Наднационално право“ е термин, който се използва за обобщение на международното право и правото на Европейския съюз.

разработеност на проблема се свежда до разглеждането му от български автори и институти, които обсъждат тематика, свързани с непълнолетни нарушители, участието им в съдебния процес, социална интеграция на нетрадиционни семейства, превенция на насилието над деца и участие на деца в съдебния процес. Програмите за обучение на магистрати по - скоро касаят целия съдебен процес и участието на детето в правни процедури, като се обръща повече внимание на децата – извършители на престъпления. Специално за наказателния процес и за децата - жертви, разработките са недостатъчни или са част от по - общи теми. Има множество произведения за деца – извършители на престъпления, но за деца - жертви, които имат качеството на свидетели и пострадали в наказателния процес, тематиката не е задълбочена и детайлна. Съдебната практика е изоставаща, предвид необходимостта от прилагане на Наказателно - процесуалния кодекс, който в много разпоредби не съответства на международните стандарти.

3. Изследователски проблем и авторова теза.

Изследователският проблем е свързан с несъответствието на вътрешното право с международните стандарти за детско правосъдие.

Тезата на автора се свежда до необходимостта пряко да се защитят правата на децата – жертви в наказателния процес в пълен обем чрез прилагане на наднационални правни норми. Актуалността на тезата се обуславя от необходимостта коренно да се усъвършенства законодателството, свързано с правата на децата – жертви в наказателния процес в резултат на съвременните предизвикателства, свързани с необходимостта от прилагане на международните стандарти за детско правосъдие.

4. Цел и задачи на изследването.

Целта на труда е да се даде един съвременен поглед на концепцията за съблюдаване правата на детето при участието му в наказателния процес и да се дадат насоки за наднационални стандарти, които следва да се прилагат пряко в процеса, когато дете

е станало жертва на престъпление. Задават се посоки за преосмисляне на сегашната процесуална практика и необходимостта от прилагане на международните стандарти за правата на децата. Трудът дава практическа насоченост как реално да се избегнат по - ниските стандарти на защита в хода на един наказателен процес.

Издигнатите хипотези са свързани с несъответствието на националното законодателство с международните стандарти при наказателно - правната защита на децата - жертви.

За доказването на издигнатите хипотези са поставени за решаване следните задачи:

➤ Да се посочи състоянието на законодателството към момента и да се направи сравнителен анализ на вътрешното и международното право по въпроса с правата на децата - жертви в наказателния процес.

➤ Да се изведат посоките, в които има несъответствие.

➤ Да се набележат конкретни направления, по които е регистрирана необходимост от оптимизация на законодателството.

➤ Да се анализира съдебната практика у нас по поставения за разглеждане въпрос чрез емперично изследване и анализ на съдебни дела, с цел да се установи до каква степен в България се прилагат международните стандарти за детско правосъдие.

➤ Да се дадат добри международни практики.

Целта на изложението се свежда до следното:

- Да се дадат научно - практически препоръки за наказателно - правната защита на децата - жертви;

- Да се обоснове нуждата от комплексна и специализирана защита на децата - пострадали от престъпления;

- Да се предложат *de lege ferenda* допълнения в Наказателно - процесуалния кодекс с цел да се подобри защитата на децата.

Резултатът, който се цели от изследването, направено за целите на докторската програма, е да се обоснове нуждата от въвеждане във вътрешното право на мултифункционален и комплексен подход, който следва да се прилага в наказателно - правната защита на деца - жертви.

5. Обект и предмет на изследването - теза (работна хипотеза)

Обектът на настоящото изложение се свежда до правната защита на децата, пострадали от престъпления.

Предметът на изложението касае наказателната защита на децата - жертви от престъпления, в процесуален и в криминалистичен аспект.

Тезата на дисертационния труд се основана на схващането на автора, че в наказателния процес следва да се съблюдават правата на децата, които са пострадали от престъпления, наред с целта на Наказателно – процесуалния кодекс а разкриване на истината и разобличаване на виновния. Това от своя страна, изисква въвеждане на мултифункционален подход при работа с деца – жертви на престъпления.

Предизвикателствата пред съвременното детско правосъдие в условията на европейско членство, са обусловени от задължението на държавните органи да прилагат наднационалните стандарти, тъй като те дават по – високо ниво на защита на децата – жертви от стандартите по вътрешното право.

6. Методология на изследването

Спецификата на методологията на изследването се основава на задълбочено проучване по въпросите, касаещи децата - жертви на престъпления в наказателния процес. Емпиричното изследване и проучването на съдебни дела, в които дела участници са деца - жертви на престъпления, позволяват провеждането на анализи, лесна обработка и добро прогнозиране. Анализират се процесите и явленията в съдебната практика и се извличат оценки и изводи, които подкрепят авторските тези. Изведени са приносите и конкретните предложения за решаване на проблема за защита правата на жертвите в наказателния процес.

7. Основни литературни източници

Литературните източници се свеждат до международни актове, книги, монографии, наръчници, бюлетини, учебници и изследвания, свързани с правата на децата в съдебния процес, които

са посветени на значителни проблеми в разглежданата област. Използвани са база данни, които са търсени по ключови думи. Някои от литературните източници имат приноси в научното направление и съставляват първоизточници.

8. Теоретична и практическа значимост на резултатите от дисертационния труд

Конкретните резултати от научното изследване се свеждат до констатиране на несъответствието на вътрешното и наднационалното право в областта за правата на децата - жертви в наказателния процес. Авторът е запознавал колегите си с тематиката в хода на пряката му работа като съдия. Проблематиката е обсъждана и на семинари на магистрати, но заключението на практикуващите юристи е, че Наказателно - процесуалният кодекс е пряко приложим и наличните в него несъответствия с международните стандарти, са свързани със законодателна промяна. Все пак, практикуващите юристи са съгласни, че при празноти или при несъответствия на Наказателно – процесуалния кодекс с международните стандарти, трябва да се прилага този ред, който осигурява по - високо ниво на защита на децата - жертви. Емпиричното изследване, направено за целите на труда, доказва необходимостта от прилагане на наднационалното право, тъй като вътрешното право не осигурява на детето – жертва всички гаранции за спазване на неговия „висш интерес“².

²Относно висшия интерес на детето виж следните актове:

Женевска декларация за правата на детето от 1924 г., според която детето, поради физическата си и умствена незрялост, се нуждае от специални гаранции, грижи и специална правна защита както преди, така и след раждането си.

Харта на основните права на ЕС, чл. 24, т. 2: „При всички действия, които се предприемат от публичните власти или частни институции по отношение на децата, висшият интерес на детето трябва да бъде от първостепенно значение“.

ЕКПЧ, чл.8, за ненамесата на държавните власти в личния живот.

Общ коментар № 14 (2013) на Комитета по правата на детето към ООН: „Най-добрия интерес на детето-първостепенно съображение“.

Конвенция за правата на детето, чл.3, т. 1 : „Висшите интереси на детето са първостепенно съображение във всички действия, отнасящи се до децата, независимо дали са предприети от обществени или частни институции за социално подпомагане, от съдилищата, административните или законодателните органи.

Конституция на Република България, чл. 14: семейството, майчинството и децата са под закрила на държавата и обществото.

Националните власти имат задължение за така нереченото „съответстващо тълкуване“ по чл. 288, ал.3 от ДФЕС, което е способ за преодоляване на празноти и противоречия в Наказателно – процесуалния кодекс и обуславя прилагане на Директива 2012/29/ЕС на Европейския парламент и на Съвета на Европейския съюз от 25 октомври 2012 г. за установяване на минимални стандарти за правата, подкрепата и защитата на жертвите на престъпления. Директивите нямат пряко действие между частноправни субекти, но националните органи са длъжни да постигнат предвидените в тях резултати и да предприемат всички мерки за това. При прилагането на вътрешното право националният орган е длъжен да тълкува така вътрешната норма, че това тълкуване да е в светлината на целта на директивата и по този начин да се съобрази чл. 288, ал.3 от Договора за функционира на Европейския съюз. Изискването е за тълкуване на националното право в съответствие с правото на Европейския съюз. В случая Директива 2012/29/ЕС, която касае жертвите не е транспонирана напълно във вътрешното право, което води до пряката и приложимост по отношение на частноправни субекти.

Теоретичната значимост на труда се свежда до предлагане на конкретни законодателни промени, а практическата – до необходимостта от пряко прилагане на международните стандарти за детско правосъдие.

II. СТРУКТУРА И СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Дисертационният труд е структуриран в увод, три глави, заключение, библиография и приложения. Общият обем е 246 страници. Списъкът с използваната литература включва 197 източника. Приложението включва 17 диаграми от емпирично

Закон за закрила на детето, чл. 3, т. 3 във вр. с §1, т. 5 от ДР относно съдържанието на понятието „най-добрия интерес на детето“ и задължението за осигуряването му.

изследване, проведено за целите на труда, както и анализ на приключили съдебни дела.

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОД

ГЛАВА ПЪРВА. Детето като обект на наказателно - правна защита.

§ 1. Общ преглед на проблема. Понятия. Видове жертви.

§ 2. Исторически преглед на актовете, основополагащи детското правосъдие. Принципи, заложен в Конвенцията за правата на детето.

§ 3. Значение на Директива 2012/29/ЕС за установяване на минимални стандарти за правата, подкрепата и защитата на жертвите на престъпления, за спазване правата на децата в наказателното производство.

§ 4. Правна рамка на детската защита. Обща и специална материално - правна закрила.

ГЛАВА ВТОРА. Извършване на процесуални действия с деца - жертви. Разпит. Освидетелстване. Назначаване на експертиза.

§ 1. Национални норми за разпит на деца – жертви.

1. Разпит на непълнолетен свидетел.

2. Разпит на малолетен свидетел.

3. Вътрешни норми за разпит – необходимост от прилагане на международните стандарти.

§ 2 Интегриран подход към децата - жертви на престъпления. Задължение за изготвяне на индивидуална оценка като израз на висок стандарт на защита.

1. Индивидуалната оценка.

2. Задължение за назначаване на индивидуална оценка.

3. Необходимост от назначаване на индивидуална оценка за идентифициране на жертвата като такава.

§ 3. Етапи на разпита - подготовка, извършване и фиксиране на резултатите.

1. Проблемът за разпознаваемостта на детето – жертва на престъпление.

2. Съблюдаване на интересите на детето – жертва на престъпление.

3. Подготовка на разпита.

4. Извършване на разпита.

4.1. Необходими предпоставки за извършване на разпита.

4.2. Добри практики при извършване на разпита.

5. Фиксиране на резултатите.

§ 4. Освидетелстване на деца - жертви на престъпление.

Криминалистични аспекти.

1. Същност и исторически преглед.

2. Изисквания на процесуалния закон.

§ 5. Назначаване на експертиза.

1. Експертиза за установяване на специфични нужди от защита на свидетел, във връзка с участието му в наказателното производство.

2. Назначаване на психологическа експертиза.

3. Назначаване на психиатрична експертиза.

ГЛАВА ТРЕТА. Право на детето – жертва на участие в правни процедури. Влияние на международното и европейското право върху детското правосъдие.

§ 1. Право на детето – жертва да участва в правни процедури. Особен представител.

1. Общи положения.

2. Ролята на особения представител за информирането на детето – жертва.

3. Етап от наказателното производство, в който трябва да се назначи особения представител.

4. Ограничения на правото на участие на детето в правните процедури.

5. Необходимост от зачитане становището на особения представител с цел защита висшите интереси на детето.

6. Заместваща грижа.

§ 2. Приложно поле на Хартата на основните права на Европейския съюз и влиянието на правото на Европейския съюз върху правата на децата.

1. Историческо развитие и степен на защита на основните права от Хартата на основните права на Европейския съюз.

2. Правото на участие на детето - жертва в наказателното производство според европейското право.

3. Медиация за леки престъпления.

§ 3. Международен наказателен съд в Хага - добри практики.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ.

1. Научно - приложни приноси в труда.

2. Предложения за усъвършенстване на законодателството.

БИБЛИОГРАФИЯ

ПРИЛОЖЕНИЯ.

1. Емпирично изследване, проведено за целите на труда.

2. Резултати от изследването в графична форма.

3. Анализ на съдебни дела.

III. КРАТКО ИЗЛОЖЕНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Увод

В увода се обосновава интереса към темата, нейната актуалност, практическа значимост и приложимост. Определени са обектът, предметът, целта на работата, издигнатите хипотези, задачите за решаването им, изследователският проблем и авторските тези. Формулиран е научният проблем – критичен анализ на вътрешното законодателство и задължението на държавните органи за прилагане на по - високият стандарт на защита, а именно прилагане на наднационалното право като гаранция за спазване правата на детето. Обосновано е, че правото на Европейския съюз, международното публично право и националното право са три независими правопорядъка, като празнотите и противоречията в националните норми се преодоляват с прилагането на наднационалното право.

Набляга се на криминалистичните аспекти в действията по разследване и в действията на съда при разглеждане на наказателни дела с участие на деца - жертви. Обръща се внимание на несъвършенствата в законодателството по разглежданата тематика.

2.Глава първа

В глава първа: „Детето като обект на наказателно-правна защита“ се дават следните насоки:

- Обосновава се необходимостта от прилагане в наказателния процес на по - високия стандарт на защита, когато вътрешното право дава по - нисък стандарт на защита на децата - жертви на престъпления;

- Обяснява се изоставането на националните норми от международните стандарти за детско правосъдие;

- Обосновава се нуждата от нов познавателен подход на проблема за защита на децата - жертви в хода на наказателния процес, който проблем е криминалистичен и процесуален.

В § 1, озаглавен „Общ преглед на проблема. Понятия. Видове жертви“ се дават основните понятия и се дефинират жертвите на насилие, като се поставя акцент на извършените спрямо жертвата насилствени действия като отправна точка при разследването. Анализира се съдържанието на квалификацията „жертва“, която е с двойко значение, тъй като може да се даде както на детето, извършило противоправно деяние, така и на детето, пострадало от него. Вън от съмнение е, че и в двата случая детето е обект на защита, в живота и в правото. Обект на труда е вторият аспект – защитата на пострадалия пред разследващия орган, прокурора и съда, както и някои криминалистични аспекти.

Изяснено е понятието „жертва“ според Директива № 2012/29/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 25 октомври 2012 година за установяване на минималните стандарти за правата, подкрепата и защитата на жертвите на престъпления и замяна на Рамково решение 2001/220/ПВР на Съвета. Тази Директива дефинира жертвата на престъпление като физическо лице, претърпяло вреди, включително физическо, душевно или емоционално страдание или икономическа вреда, които са пряка последица от престъпление. Изследва се терминът „жертва“ и в други международни актове, ориентирани към защита общо на жертвите на престъпления, както и на отделни групи такива лица, идентифицирани като по - уязвими и нуждаещи се от засилени

мерки за защита. Изяснява се понятиятния апарат по проблематиката според вътрешното право, в това число съдържанието на понятията „пострадал“³, „жертва“ и „дете“⁴.

Анализира се тезата, че изследователския акцент в криминалната психология обичайно се слага върху особеностите на авторите на престъпления и мотивацията на престъпния акт. Съвременните криминално - психологични концепции разглеждат именно жертвата и извършените спрямо нея действия като една от отправните точки на разследването. Поведението на жертвата е и един от факторите, които определят технологията на действията на разследващите органи и на съда. Разпознаването на жертвата е начин за конструиране на ефективни превантивни практики, а разпознаването на вида на жертвата улеснява избирането на конкретната тактика на разследване на престъплението.

В § 2 се прави исторически преглед на актовете, основополагащи детското правосъдие, като се подчертава, че във всички инструменти, създаващи стандарти за деца, децата се ползват от правата на човека без дискриминация от какъвто и да е характер. Във всички нормативни актове, касаещи дете, то се признава за равностоен член на обществото и въпреки възрастовите особености, има свои социални отговорности. Обосновано е, че децата трябва да спазват общоприетите норми и правила, а от своя страна държавата, обществото, родителите имат задължение да се грижат за тяхното физическо, интелектуално, духовно развитие,

³Чл. 74. (1) НПК: „Пострадал е лицето, което е претърпяло имуществени или неимуществени вреди от престъплението“. В чл.16а, чл. 84, чл. 116, ал. 1, т. 8а, чл. 123, ал. 4, чл. 124, ал. 2, чл. 131, ал. 1, т. 5, чл. 134, ал. 4 и други от НК се говори за „пострадал“. В чл. 2 от Закона за подпомагане и финансова компенсация на пострадали от престъпления, се казва, че целта на закона е да се признае и гарантира защитата на правата и законните интереси на пострадали от престъпления. В чл. 10 ал.2 от Закона за закрила на детето, се говори за „жертва на насилие“. В чл. 36д, ал. 1 от ЗЗДет се говори за защита на дете в риск или жертва на насилие. В чл. 1 от Закона за борба с трафика на хора се говори за „закрила и помощ на жертвите на трафика на хора“.

⁴Дете, според Конвенцията на ООН за правата на детето, така и според националното ни законодателство, е всяко човешко същество на възраст под 18 години (чл. 1 от Конвенцията за правата на детето и чл. 2 от Закон за закрила на детето). Очевидно е, че съществената особеност на детето е неговата възраст, която остава главният критерий за определянето на детето - жертва.

както и да осигуряват защитата на техните права и законни интереси. Именно тук се включва и задължението на правозащитните органи да съблюдават правата на децата в наказателния процес. В тази глава се анализират принципите на Конвенцията за правата на детето – равенство, най-добър интерес, право на живот, оцеляване и развитие, участие.

В § 3 се обяснява значението на Директива 2012/29/ЕС за установяване на минимални стандарти за правата, подкрепата и защитата на жертвите на престъпления, за спазване правата на децата в наказателното производство. Това е най - важната директива за правата на децата - жертви от престъпления, чиито цели са ориентирани към това да се гарантира, че жертвите на престъпления получават подходяща информация, подкрепа и защита, и могат да участват в наказателното производство. Тя формулира стандартите за третиране на децата - жертви в самия ход на наказателното производство, сред които е отчитането на възрастта и зрелостта на детето при неговото изслушване в хода на наказателното производство. Посочената Директива е изключително важна за България, предвид обвързващия и характер, но тя не е напълно транспонирана в българското законодателство. Резултатът от това е, че не се спазват правата на жертвите в процеса, което съставлява нарушение на справедливия съдебен процес и води до осъдителни решения срещу България. Европейската Комисия определя като стратегически приоритет правата на пострадалите, което налага въвеждането на тези права във вътрешното право и спазването им.

Проблемът, който се разработва в труда, е свързан с това, че въпреки пряката приложимост на Директива 2012/29/ЕС и нейния обвързващ характер, държавните органи не съблюдават в пълна степен правата на жертвите в наказателния процес. Една от причините за това се свежда до задължението за прилагане на Наказателно - процесуалния кодекс, в който има празноти относно правата на децата - жертви. Обосновава се откъде произтича задължението на държавните органи да приложат пряко Директива 2012/29/ЕС в един наказателен процес. Изяснено е, че чрез така нареченото „съответстващо тълкуване“, което важи за националния

съдия⁵ се преодолява с липсата на хоризонталния ефект на директивата, тъй като тя няма пряко действие между частноправни субекти.

В тази глава се съдържат отправните точки за промяна на законодателството и се обосновава нуждата от:

➤ мултифункционален екип, който да работи в интерес на детето от момента на идентифицирането му като жертва до приключване на наказателното производство;

➤ признаване на значимостта на становищата на специалистите, които работят с деца;

➤ промени в нормативната уредба на наказателния процес в България, а и в практиката на органите, ангажирани с воденето му, като се касае за промени, които не биха засегнали основополагащи принципи, като разкриване на обективната истина и правото на защита, а до създаване на норми и правила, които ще гарантират на детето равностойно участие в процеса, без да се стига до повторното му превръщане на жертва, този път на самия наказателен процес.

В тази глава се разглежда въпроса за особената уязвимост на децата и нуждата от специална закрила, помощ и подкрепа, съответстваща на тяхната възраст, ниво на съзряване и специфични потребности. Поради това са посочени:

➤ добри практики на други държави в сферата на наказателната защита на правата на децата-жертви;

➤ съответствието на международните стандарти с националното законодателство в сферата на детското правосъдие;

➤ по какъв начин пропуските в наказателното правораздаване у нас ограничават правата на децата - жертви.

Анализирано е състоянието в момента в България, което се свежда до по - ниско ниво на защита на децата - жертви на престъпления, в сравнение с нивото на защита, което им дава

⁵Задължението за „съответното тълкуване“, което важи за националния съдия е анализирано в решение Von Colson, European Court Reports 1984 -01891, ECLI identifier: ECLI:EU:C:1984:153. Съответстващото тълкуване е един от способите да се компенсира липсата на хоризонталния ефект.

наднационалното право. Това обосновава необходимост от промяна във вътрешното право.

В § 4 е очертана правната рамка на детската защита, като са обособени обща материално – правна защита на децата – жертви и специална материално – правна защита. Изведени са нормите от общата и особената част на Наказателния кодекс, които са материално – правни и предоставят наказателно - правна закрила на всички категории лица, в това число и на децата. Тази закрила на децата е определена като обща. Като обект на тази наказателно - правна закрила детето се ползва от закрилата, която законът дава на всички граждани срещу престъпни посегателства. Специалната наказателно - правна закрила е ориентирана именно и само към детето. Затова са изведени норми от Наказателния кодекс, които касаят само деца, това са групи престъпни състави, които могат да засегнат правата единствено на лице, което не е навършило 18-годишна възраст.

3. Глава втора

Върху глава втора „Извършване на процесуални действия с деца - жертви. Разпит. Освидетелстване. Назначаване на експертиза“ пада основният акцент в труда. Тази глава има практическо значение, тъй като се обръща внимание на действията по разследване. Тя се състои от пет параграфа, които се отнасят до разпита на деца – жертви, етапите на разпита, задължението за изготвяне на индивидуална оценка като израз на по - висок стандарт на защита, освидетелстването и експертизата.

В тази глава е обърнато внимание на разпита на детето - жертва, като са анализирани националните норми за разпит на дете и е направен извод, че вътрешните норми осигуряват по - нисък стандарт на защита. Разработени са етапите на разпита – подготовка, извършване и фиксиране на резултатите, като е обосновано, че подготовката на разпита е важна за интереса на даващия показания и за разследването, доколкото от това дали детето е състояние да даде годни показания зависи изхода на разследването. На база емпирично изследване е обоснован извод, че правораздавателните органи разбират за пагубните последици

върху психиката на детето от поредния му разпит пред всяка следваща инстанция, но са обвързани от формалистичния подход в закона, изискващ доказателствата да се събират пряко и непосредствено. Акцентирано е на правата на детето, даващо показания и отговорността на държавния орган да проведе разпита по щадящ за него начин. Посочени са някои от международните стандарти за разпит на дете, като например, провеждането му в помещения, адаптирани за тази цел, в присъствие на специално обучен специалист, от едни и същи лица с цел изграждане на доверителни отношения с детето, преживяло травмата.

Предложено е в синхрон с Директива 2012/29/ЕС въвеждане във вътрешното право на аудиовизуален запис от разпита на детето. Обоснована е необходимостта той да намери законова регламентация в националното законодателство както относно неговата доказателствена стойност, така и относно начина му на изземване, приобщаване към доказателствата, условията за съхранение, начина за опазване на данните, оставащи на техническите средства, на които е изгледан записът в съдебна зала, доколкото съдържат лични данни, реда за оспорването му, срока за съхранение. Регламентирането на видеозаписа като годно доказателствено средство наред с протокола за разпит би избегнало повторни разпити на детето и съмнения относно съдържанието на протокола, дори би оказало въздействие върху подсъдимия, виждайки пораженията върху психиката на детето, които са резултат от неговото деяние.

Обоснована е необходимостта, подготовката на разпита да се регламентира като отделна правна процедура. Посочва се, че подготовката е значима за постигане на две цели - за гарантиране психическото състояние на детето по време на участието му в процеса и за гарантиране интересите на правосъдието, свързани с разкриване на извършителя. Обоснована е необходимостта от отделна уредба на процедурата по подготовка на разпита с оглед високите очаквания към него като способ на доказване. Мотивирано е, че разпитът на детето изисква профилирана професионална култура на работа с деца и подготовката е отделен предварителен етап на процесуалното действие. Изяснява се, че неподготвеният

разпит би накърнил психиката на детето, затова и подготвителните действия следва да са ясно разписани от гледна точка на защита на неговия интерес. Обръща се внимание, че подготовката на разпита не следва да цели единствено получаване на надеждна информация за целите на правосъдието, но и да защити психиката на жертвата.

Предлагат се отправни точки при самата подготовка на разпита, като например ограничаване броя на контактите с детето; подготвяне на техника за видео и звукозапис; ограничаване визуалния контакт на жертвата с извършителя, с неговите близки и съучастници; вземане на мерки за закрила поради ниска възраст и други особености на уязвими деца; вземане на мерки за защита на дете, поставено в зависимост от извършителя – икономическа, емоционална, поради социални връзки и отношения; вземане на мерки спрямо деца, които са с увреждания и други специфични мерки.

Мотивирано е становище, че не е достатъчно разпитът да е в така наречената „синя стая“⁶, която е специално пригодно помещение, а в рамките на интегриран подход детето трябва да получи комплексна подкрепа, която от своя страна трябва да стъпи на Индивидуална оценка на потребностите и риска. Предлага се за отправна точка при организиране на разпита, да се приеме взаимодействието между органите, като целта на подготовката на детето за разпит е да се създадат доверителни отношения с него. Обосновано е, че следва да се разпишат основни принципни положения, които да послужат като насока за вземане на решение от съответния компетентен орган кога и как да организира разпита и каква подготовка да се проведе преди него.

В отделен параграф е обосновано задължението на държавните органи да назначават Индивидуална оценка по

⁶Чл. 22, пар. 2, бук. „а“ от Директивата: „В хода на разследването в наказателното производство за жертвите със специфични нужди от защита, установена в съответствие с чл. 22, пар. 1, се предоставят следните мерки: извършване на разпитите на жертвата в помещения, предназначени или адаптирани за тази цел“.

Чл. 15, ал. 4, изр. 1 от ЗЗДет: „Съдебните и административните органи осигуряват подходяща обстановка за изслушване на детето, съобразена с неговата възраст“.

Директива 2012/29/ЕС, което да гарантира най - добрият интерес на детето от началния момент на идентифицирането му като жертва. Обяснява се необходимостта от:

- изготвяне на Индивидуална оценка за състоянието на жертвата и за нейните потребности;
- прилагане на интегриран подход, който обединява мерките за закрила и правосъдието;
- мултидисциплинарна работа около всеки индивидуален случай.

Обръща се внимание на това, че Индивидуалната оценка за установяване на специфичните нужди от защита е инструмент детето - жертва да бъде чуто в наказателния процес, което налага нейното изготвяне възможно най - бързо на основата на споделена информация. Обяснена е целта на оценката, а именно да осветли разследващите органи и съда за онези специфични особености на личността на жертвата, които биха допринесли за разкриване на обективната истина по щадящ за детето начин. Изведено е заключение, че Индивидуалната оценка идентифицира жертвата като такава, което е предпоставка за пълноправното и участие в наказателния процес. Посочено е, че тя трябва да отрази неговата готовност да участва в правни процедури и да отрази риска от повторна или вторична виктимизация.

Предложен е подход, според който трябва да се закрепят в законодателството презумпцията за уязвимост на жертвите, наред с успешното законодателно решение, че децата са лица със специфични нужди от защита. Уязвимото положение на жертвите изисква държавните власти да предприемат адекватни мерки за щадящо участие на детето в наказателния процес, като Индивидуалната оценка е едно от средствата за постигане на тази цел. Мотивирана е необходимостта от законова регламентация на мултифункционалния екип, неговата оперативност и специални компетенции, и е обърнато внимание на това, че мултидисциплинарният подход е гаранция за справедлив съдебен процес. Авторите тези са подкрепени с изводи от направено за целите на дисертационния труд емпирично изследване, както и от проучване на съдебни дела.

В тази глава е разгледан етапа на извършване на разпита. Изведени са необходимите предпоставки за извършването му, в това число осигуряване участието на специално обучени специалисти за работа с деца⁷. Препоръчва се провеждане на разпитите от едни и същи лица, освен ако това противоречи на доброто правораздаване⁸, както и извършване на разпитите на жертви за сексуално насилие от лице от същия пол, с цел намаляване на стреса, което подчертава важността на индивидуалната оценка и нейното навременно изготвяне. Препоръчва се вземане на мерки, с които да се избегне ненужното разпитване на жертвата относно личния и живот по въпроси, които не са свързани с извършеното престъпление⁹, както и мерки за своевременното извършване на разпитите на жертвата, веднага след получаване на съобщението за извършено престъпление, както и свеждане до минимум на броя на разпитите.

Обръща се внимание на чл.12 от Конвенцията на ООН за правата на детето, която се отнася до гарантиране правото на детето да изразява свободно своите възгледи по всички въпроси отнасящи се до него. Мотивирано е, че нормата се отнася до създаване на задължения на държавите да гарантират, че на тези възгледи ще придават значение, съответстващо на възрастта и зрелостта на детето. Така Конвенцията обезпечавя правото на детето да избере да не говори. Посочва се, че пар.2 от Конвенцията прокламира възможност детето да бъде изслушано при всякакви съдебни и административни процедури, отнасящи се до него, като детето не следва да бъде насилвано да говори, ако не желае.Обърнато е

⁷Чл. 23, пар. 2, “б“ от Директивата: „В хода на разследването в наказателното производство за жертвите със специфични нужди от защита, установена в съответствие с чл. 22, пар. 1, се предоставят следните мерки: извършване на разпитите на жертвата от или посредством професионалисти, специално обучени за тази цел.“

⁸В този смисъл е чл. 24, пар. 1 във връзка с чл. 23, пар. 2., “в“ от Директивата. То е съобразено с трудностите по изграждане на доверително отношение с детето, преживяло травмата. Съобразяване на това изискване на Директивата е важно с оглед интереса на детето.

⁹В този смисъл е чл. 23 пар. 3., “в“ от Директивата⁹. Тази мярка е аргументирана в пар. 54 от Преамбюла. Според този текст защитата на неприкосновеността на личния живот на жертвата може да бъде важно средство за предотвратяване на вторично и повторно виктимизиране, сплашване и отмъщение и може да бъде постигната чрез набор от мерки, включително неразкриване или ограничения за разкриване на информацията относно самоличността и местонахождението на жертвата.

внимание, че според наднационалното право, правилният подход би бил да се окаже помощ на детето да разкаже, но не и да бъде принуждавано към това.

Анализира се последният етап на разпита, а именно етапа на фиксиране на резултатите, чрез съставяне на протокол от разпита, което е от значение за процеса на доказване. Обърнато е внимание, че процесуалната изрядност на съставените в хода на наказателното производство протоколи е основание да се счита, че са гарантирани правата на разпитваните лица.

Изследван е института на разпит с видеоконференция. Това е способ за разпит на малолетен и непълнолетен свидетел. Обяснено е, че разпита трябва да се възприема от всички участници в заседанието, намиращи се на различни места. Изложено е, че видеоконферентните връзки са бърз и ефикасен начин за комуникации между разпитващия и разпитвания. Те са добър начин за разпит в безопасна среда на свидетел, който е жертва на престъпление и носят много ползи, тъй като намаляват стреса у жертвата, намаляват разходите, пътуванията, времето и в същото време са сигурни. Новите технологии отправят предизвикателство към традиционните начини за провеждане на процесуални действия и са инструменти за подобряване на ефективността, удобството и гъвкавостта за всички участници – детето, разследващия орган, психолога, родителя, защитника на обвиняемия. Съдилищата в държавите – членки във все по-голяма степен са оборудвани с устройства за видеоконферентна връзка било в съдебните зали или в специални помещения за изслушване на свидетели.

В тази глава е разгледано освидетелстването на дете - жертва на престъпление и е анализирана практиката на Европейския съд по правата на човека в тази област. Изведени са препоръки за провеждане на процесуалното действие по начин, който да обезпечи спазването правата на децата, които са свързани с участниците и условията, при които се провежда действието. Аргументирано е, че по възможност, жертвата трябва да бъде подготвена от психолог, който да даде положителна оценка за готовността и да бъде освидетелствана. Това би означавало, че детето е предразположено

и подготвено, обяснени са му на разбираем език последиците за него от освидетелстването.

Обърнато е внимание на допустимостта на доказателствата, събрани в нарушение на правата на лицата и по – конкретно тези, събрани чрез принуда. Прието е, че държавите трябва да толерират малозначителните форми на намеса; трябва да има минимално ниво на унизително отнасяне и справедлив баланс между правата на детето и грижата за добро правораздаване. Мотивирана е необходимостта от подготовка на жертвата преди освидетелстването, с цел преодоляване на страха и неяснотата у нея какво предстои по време и след процесуалното действие. Заключено е, че спокойствието на детето и неговата информираност са гаранция за събиране на качествени доказателства за целите на разследването.

В тази глава е разгледана експертизата за установяване на специфични нужди от защита по чл. 144, ал.3 от Наказателно – процесуалния кодекс. Обоснована е необходимостта от разработване на начин за установяване на специфичните нужди от защита. Обяснено е, че във вътрешното право обстоятелства като страх от сплашване и необходимост от защита, обикновено не са предмет на експертиза, а на оценка на фактите и обстоятелствата по делото, но тези специфични особености на личността на жертвата трябва да са обект на специални знания от специалист.

Дадени са насоки за изготвяне на психологическа експертиза, в това число, изучаване на личността на жертвата, нейната психологическа травма и прецизна диагностика за състоянието на жертвата. Посочено е, че отраженията в съзнанието на жертвата могат да съдържат данни, необходими за разследването, което налага откриването и изследването на тази информация от специалисти. Посочени са хипотези, при които е задължително назначаване на психиатричната експертиза на детето – жертва с цел установяване на свидетелската му годност. Заключено е, че изучаването на психологическата травма на жертвата е необходимо за установяване на нейните специфични нужди от защита в наказателния процес. Обосновава се значимостта на становището на психолога относно състоянието на жертвата.

4. Глава трета.

Основният въпрос, който се разглежда в глава трета „Право на участие на детето – жертва в правни процедури. Влияние на международното и европейското право върху детското правосъдие“ се свежда до правото на детето да участва в наказателния процес. Проявлението на това право на участие е в няколко насоки:

- ◇ право да участва от началото до края на делото;
- ◇ право да получи информация за достъпен за него език;
- ◇ право да участва с повереник;
- ◇ право да обжалва актовете на съда, които го засягат;
- ◇ право да бъде информирано за хода на наказателната

процедура.

Съблюдаването на тези права гарантира ефективното участие на детето - жертва в наказателния процес, като то трябва да бъде в контакт със специалист, който да го информира, изслушва и защитава, и информацията трябва да е на достъпен за него език съобразно с индивидуалните му характеристики¹⁰. Обоснована е ролята на повереника за осигуряване на правото на детето да бъде информирано и да участва активно в делото. Посочва се, че уведомяването за правата трябва да е своевременно, за да се гарантира възможността за активно участие и пълноценно реализиране на останалите права (напр. право да се иска закрила на близък). Обяснено е, че разясняването на правата от страна на особения представител трябва да бъде съпътствано с разяснение за тяхното конкретно съдържание, като уведомяването на правата се приема за съществено процесуално нарушение. Такова нарушение е и неразясняването на същността им, когато е предопределило невъзможност за упражняване. Нарушението се приема за съществено, защото произтича от обстоятелството, че уведомяването и разясняването на правата е свързано с нарушаване

¹⁰В Насоките на Съвета на Европа се казва, че за да се гарантира ефективно участие на децата, те трябва да бъдат в контакт със специализирани, обучени лица, които да ги информират, изслушват и защитават. В Директива 2012/29/ЕС, която въвежда минимални стандарти за третиране на жертвата на престъпление, се уточнява, че информацията трябва да бъде предоставена по прост и достъпен за жертвата начин, съобразно с индивидуалните и характеристики.

на основен принцип – правото на защита (чл. 15, ал. 3, ал. 4 от НПК).

Изяснява се етапа на процесуално развитие, в който следва да се назначи особеният представител, а именно началото на наказателното производство. Няма причина, поради която това право на детето - жертва да бъде ограничено само до съдебната фаза. Детето има равностойни на останалите жертви на престъпления права да ползва защита във всяка фаза на производството.

Акцентирано е на несъвършенствата във вътрешното право, регламентиращи присъствието вместо активното участие на адвоката от началото на наказателното производство. Особеният представител има правата на повереник и участва в качеството му на адвокат в двете фази на процеса - досъдебна и съдебна. Участието се свързва с възможност да се задават въпроси, да се участва активно в процесуалните действия, а присъствието на адвоката би било лишено от смисъл, ако той не може да участва активно, за да осигури юридическа защита на детето. Предложена е законодателна промяна в насока особеният представител, който е адвокат да има възможността активно да участва в процесуалните действия в защита на детския интерес.

Направен е анализ на нормите от Наказателно - процесуалния кодекс, които ограничават правото на участие на детето в правни процедури. Анализирани са съдебна практика, според която към момента няма процесуален способ детето да участва до края на съдебното производство, в случай, че не е конституирано като страна в процеса. В случаите, в които детето участва с особен представител, назначен по реда на чл. 101, ал. 1 от НПК и съдът не конституира жертвата като частен обвинител и/или граждански ищец, се стига до съществено нарушаване правото на участие в правни процедури. Според законодателството към момента, при подадена молба от особения представител за конституиране на жертвата като граждански ищец, в случаите в които съдът не уважи тази молба, което съдебно определение не подлежи на обжалване, участието на особения представител приключва. След разпита му като свидетел детето се освобождава от участие в процеса,

освобождава се и особения му представител. Така до края на делото детето, освен че не участва, остава незащитено от лице с юридическо образование, доколкото особеният представител е адвокат. Обоснован е извод, че към момента в съдебните процедури у нас, правото на информация и участие на детето - жертва, е в зависимост от решението на съда дали да конституира жертвата като страна. Това не следва да бъде допускано, тъй като правото на жертвата на информация и на участие, е безусловно, гарантирано е от наднационално право, не следва да зависи от преценка на органа, разглеждащ случая, и не зависи от това, дали жертвата е конституирана като частен обвинител и граждански ищец.

Предложено е, на база анализ от емпирично изследване, да се помисли законодателно в посока да се даде право на особения представител да подава жалби и да участва до края на делото, за да защити правата на дете, което е свидетел в процеса.

Посочена е необходимостта да се даде тежест на волята на особения представител в ситуации, в които детето е с доказан проблем и не може да изрази правно значима воля. Направен е извод, че в контекста на разглежданата тематика вътрешното право свързва правата с възрастта, а не със способността на индивида. Правно валидната воля на непълнолетен и липсата на съгласие на особения представител с изразената от него воля, трябва да имат юридически баланс. Това се отнася за случаи, в които детето няма трезво преживяване на конфликта, няма контрол над ситуацията и самоконтрол, не разполага с информация, която да му даде възможност за преценка на алтернативите, а често има колебание, нерешителност, борба с мотивите. Законът у нас отчита волята на титуляра на права, който е детето, за сметка на волята на представителя, който е адвокат и ролята му в процеса е да защити интереса на детето.

Обосновава се, че в случаи на различна воля между детето и особения му представител следва да се изготви индивидуална оценка или да се назначи експертиза от психолог, които да изследват личните характеристики на пострадалото дете, неговото психично състояние и всички заобикалящи го фактори, които влияят пряко или косвено на неговата воля. При експертно

становище, че детето не е в състояние да разбере, осъзнае и анализира последиците на своето становище в процеса, дори да е над 14 години, следва да се взема предвид волята на представителя му.

Анализирано е, че според вътрешното право, ако детето - жертва не е конституирано като страна, няма право на достъп до делото, няма право на информация за хода на наказателната процедура, особеният му представител не може да упражни правото му на участие, които са недопустими процесуални ограничения. Правата на детето се съдържат в международни актове, които имат пряк директен ефект и те не могат да бъдат ограничени от вътрешния процесуален закон, който мълчи по важни за правата на детето въпроси. Висшият интерес на детето е водещ принцип и той надхвърля рамката на процесуалния и материалния закон.

Обосновава се необходимостта при леки престъпления да се прилага медиация като удачен метод за решаване на дела, когато деецът има подкрепяща среда, благоприятстваща неговото поправяне. Изтъкната е голямата роля, която би имала медиацията по отношение на леки престъпления, извършени спрямо деца. Преминаването през машината на разследване, прокуратура и съд за деяние, което в други страни дори не е престъпление, не е в интерес на детето. Посочва се, че според указанията в Насоките на Комитета на министрите на Съвета на Европа за правосъдие, съобразено с интересите на детето, следва да се насърчават алтернативите на съдебното производство като например медиацията, във всички случаи, когато те най-добре могат да служат на висшия интерес на детето. Децата следва да бъдат изчерпателно информирани и консултирани за възможността да прибегнат или до съдебно производство, или до алтернативни процедури за извънсъдебно уреждане на спора.

Разгледано е приложното поле на Хартата на основните права на Европейския съюз и влиянието на европейското право върху правата на децата. Акцентирано е на балансиращия механизъм, който дава Хартата във връзка с основните човешки права и

свободи¹¹. Обяснено е, че тя е приложима когато се прилага правото на Съюза и има същата юридическа сила както Договорите. Нейните норми не ограничават правата по Европейската конвенция за правата на човека и Конституциите на държавите, съдържанието на правата в Хартата съответства на съдържанието на правата по ЕКПЧ. Анализирани са решения на Съда на Европейския съюз, според които националните органи трябва да прилагат националните стандарти за защита на основните права, стига в процеса да не се намалява нивото на защита, предвидено в Хартата¹². В решението си по дело C-617/10., Akerberg.Fransson, Съдът акцентира, че целта на Хартата е да повиши равнището на защита, без да накърнява основните принципи на европейския правен ред. Направен е извод, че националният съдия има задължение да обоснове привръзката между националното и наднационалното право, като трябва винаги да приложи по - високият стандарт на защита.

Дадени са добри практики на Международния наказателен съд в Хага относно разпитите на деца в случаи на сексуално насилие. Заключено е, че принципите на този съд за доказването на сексуални посегателства върху деца, биха облекчили доказването на тези престъпления у нас. Обосновано е избягването на формалистичния подход при доказването на сексуални престъпления и е предложено задължително назначаване на

¹¹Чл. 51, ал. 1 от Хартата гласи: „Разпоредбите на настоящата харта се отнасят за институциите, органите, службите и агенциите на Съюза при зачитане на принципа на субсидиарност, както и за държавите-членки, единствено когато те прилагат правото на Съюза. В този смисъл те зачитат правата, спазват принципите и насърчават тяхното прилагане в съответствие със своите компетенции и при зачитане на предоставените в Договорите компетенции на Съюза“.

Чл. 51, ал. 2 от Хартата на основните права на Европейския съюз гласи: „Настоящата харта не разширява приложното поле на правото на Съюза извън компетенциите на Съюза, не създава никакви нови компетенции или задачи за Съюза и не променя компетенциите и задачите, определени в Договорите.“.

¹²Решение на Съда (голям състав), 26 февруари 2013 г., Akerberg.Fransson, C - 617/10. В т. 29 от Решението Съдът сочи: „... националните органи и съдилищата остават свободни да прилагат националните стандарти за защита на основните права, при условие че нивото на защита, предвидено в Хартата, както се тълкува от Съда, и приматът, единството и ефективността на правото на Европейския съюз по този начин не са компрометирани (вж. във връзка с последния аспект, Решение на Съвета по дело Melloni , C-399/11, 2013 г., т. 60).

Индивидуална оценка в случай на сексуално посегателство над деца.

5.Общи изводи

Един от основните проблеми в наказателния процес с участие на дете - жертва е неговата защита при извършване на действията по разследване и действията в съдебна фаза. Налице е празнота във вътрешното право, която трябва да се запълни от международните източници. В това се изразява задължението на държавата да прилага по - високия стандарт на защита.

Българската юриспруденция все още не е разработила адекватни мерки за защита на децата - жертви при участието им в наказателния процес. Стандартът у нас не е достатъчен, в съдебната практика международните стандарти често не се съобразяват. Наказателно - процесуалният кодекс няма претенция за изчерпателност по отношение на гаранциите за защита на деца - жертви, които участват като свидетели и пострадали в процеса. В някои случаи става дума за формално спазване на правата на децата, а не за реално предоставяне на гаранции за защита.

Процесуалният закон не е обвързан тясно с прилагането на международните стандарти, тъй като е първият пряко приложим закон, в който за съжаление няма достатъчно правила относно детското правосъдие. Правата на децата - жертви не са подробно разработени, както са правата на децата - извършители на престъпления. Стига се до различно правоприлагане по много въпроси относно децата - пострадали от престъпления.

Резултатите от дисертационния труд дават основание да се обоснове общ извод, че държавните органи имат задължението да гарантират най - добрият интерес на детето от началния момент на идентифицирането му като жертва на престъпление до края на наказателния процес. Също така имат задължението за прилагане на по - високия стандарт на защита, когато националните норми създават по - нисък стандарт. Стига се до общия извод, че трябва да се преосмисли сегашната процесуална практика при разпита на детето и да се внедрят в законодателството и в практиката международните стандарти.

Изцяло практически ориентиран и акцентиращ на празнотите в националното право, трудът дава насоки за наднационалните стандарти, които следва да се прилагат пряко в наказателния процес при работа с деца - жертви, за да се гарантират техните права. Идеята е не само да се промени мисленето на практиците в насока да бъдат внимателни към висшия интерес на детето в наказателния процес, но и гарантирането на този интерес да се уреди в закон. Законодателната празнота касае материални и процесуални норми, и попълването и трябва да е ориентирано в няколко посоки: специалистите за работа с деца да са задължителни участници в процеса; зачитане на тяхното становище; щадящи разпити; интегриран подход чрез изготвяне на Индивидуални оценки; разширяване правата на пострадалото дете в процеса и задължение за зачитането на тези права.

Стига се до извод, че щадящото правосъдие не е само по отношение на децата - автори на престъпления, но и по отношение на децата - жертви, които правосъдието ползва, за да разкрие извършителя на престъплението. Държавата не следва да използва собствените си деца, разпитвайки ги многократно като свидетели, да отказва да допусне участието им в правни процедури, да игнорира психическото им състояние в хода на делото и да не им дава защита. За децата - жертви, значимостта на държавата е в степента на защита, която те получават. А за правозащитните органи, наказателният процес е значим, както когато е разкрит и разобличен деецът, така и когато е гарантиран „висшия интерес“ на детето, спомогнало за разкриване на деянието, и когато детето излиза от делото без травма и с чувство за удовлетвореност.

IV. НАУЧНИ И НАУЧНО - ПРИЛОЖНИ ПРИНОСИ

Научно - приложните приноси в труда могат да се групират по следния начин:

◇ направено е комплексно изследване на способите за защита на децата – жертви на престъпления в наказателното производство от наказателно - процесуален и криминалистичен аспект;

◇ осъществен е анализ на състоянието на българското законодателство (наказателно - правна рамка и процесуални разпоредби) към настоящия момент за защита на децата – жертви в наказателното производство;

◇ изяснено е понятието „жертва“ и по-специално „дете - жертва“ и е направена класификация на видовете жертви от престъпления;

◇ разгледани са основните положения на международните актове в тази насока (вкл. Конвенцията за правата на детето и нейните принципи, Хартата за основните права на ЕС и Директива 2012/29/ЕС за установяване на минимални стандарти за правата, подкрепата и защитата на жертвите на престъпления, за спазване правата на децата в наказателния процес) и е констатирано частично несъответствие на нашето законодателство с международните стандарти;

◇ разгледани са добрите практики на Международния наказателен съд в Хага, както и практиките на Съда на Европейския съюз и Европейския съд по правата на човека във връзка с разработваната проблематика; анализирани са и наказателни дела, разглеждани в български съдилища;

◇ по специална програма е осъществена анкета с магистрати, разглеждали наказателни дела, в които участват деца - жертви на престъпления; извършен е анализ на отговорите и резултатите са използвани за обосноваване на изводи и предлагане на препоръки;

◇ набелязани са конкретни насоки за оптимизиране на законодателството и са направени криминалистични препоръки, насочени към ефективната защита на децата – жертви в наказателното производство, като е направен опит за въвеждане на мултифункционален и комплексен подход в тази насока;

◇ направени са предложения „de lege ferenda“ (по отношение на усъвършенстване разпоредбите относно разпит и освидетелстване на малолетни и непълнолетни свидетели, назначаване на психологическа и психиатрична експертиза, както и експертиза за установяване на специфични нужди за защита, изготвяне на индивидуална оценка за потребностите и риска, ролята

на особения представител, лицето, което има заместваща грижа и др.);

◇ изтъкната е голямата роля, която би имала медиацията по отношение на леки престъпления, извършени спрямо деца.

V. ПРЕДЛОЖЕНИЯ ЗА УСЪВЪРШЕНСТВАНЕ НА ЗАКОНОДАТЕЛСТВОТО

На база на направения в труда анализ се правят предложения de lege ferenda. Те биха спомогнали за по – добра защита на детето в наказателното производство. Предложенията за законодателни промени са в следния смисъл:

1. Текстът на чл. 101 ал.1 НПК да придобие следния вид: „Когато пострадалият от престъпление е малолетен или непълнолетен, съответният орган му назначава особен представител – адвокат“.

2. Разпоредбата на чл. 101, ал. 3 от НПК да придобие следния вид: „Особеният представител участва като повереник до края на наказателното производство“.

3. В чл. 139, ал. 10 от НПК да се добави второ изречение: „Разпитът на малолетен и непълнолетен пострадалият от престъпление се извършва след положително становище за годността му да участва в правни процедури или индивидуална оценка, изготвени от мултифункционален екип или от психолог за работа с деца – жертви на престъпления“.

В същата разпоредба - чл. 139 ал.10 НПК, да се добави трето изречение: „За разпита на малолетния и непълнолетния свидетел, който е пострадалият от престъпление, се изготвя аудио - визуален запис, който е доказателствено средство, наред с протокола за разпит“.

4. В чл. 140 от НПК да отпадне ал. 2, а в ал.1 да се добави “и непълнолетния“. Чл. 140, ал.1 НПК да придобие следния вид: „Малолетният и непълнолетният свидетел се разпитват в присъствието на педагог или психолог, а когато е необходимо, и в присъствието на родителя или настойника.“.

В чл. 140, ал. 5 НПК думата „може“ да отпадне. Разпоредбата да придобие следния вид: „Разпит на малолетен и непълнолетен свидетел в страната се извършва при вземане на мерки за избягване на контакт с обвиняемия, включително в специално оборудвани помещения или чрез видеоконференция.“.

В чл. 140, ал. 5 НПК да се добави второ изречение, в следния смисъл: „Когато в резултат на индивидуална оценка се установи, че това е в интерес на малолетния или непълнолетния свидетел, разпитът му се извършва чрез видеоконференция“.

5. В чл. 143, ал. 1 от НПК да се добави текстът „и когато свидетелят е малолетен или непълнолетен, който е пострадал от престъпление“. Разпоредбата да придобие следния вид: „При съществено противоречие между обясненията на обвиняемите или между обясненията на обвиняемия и свидетелските показания може да се направи очна ставка, освен в случаите по чл. 123, ал. 2, т. 2 и когато свидетелят е малолетен или непълнолетен, който е пострадал от престъпление“.

6. Текстът на чл. 144, ал. 3 от НПК да придобие следния вид: „При малолетни и непълнолетни пострадали от престъпления се назначава експертиза за установяване на специфични нужди от защита във връзка с участието им в наказателното производство, а при останалите свидетели, такава може да се назначи по преценка на органа“.

7. В чл. 158, ал. 1 от НПК да се добави изречение второ в следния смисъл: „Освидетелстване на малолетен и непълнолетен пострадал може да се извърши след положително становище на специалист за работа с деца – жертви на престъпления относно психологическата годност на пострадалия да участва в процесуалното действие“.

8. В чл. 238, ал. 4, изречение първо от НПК следва да се добави текста: „освен ако разпитваният е малолетен или непълнолетен“. Текстът на ал.4 изречение първо следва да придобие следния вид: „След завършване на разпита звукозаписът се възпроизвежда изцяло на разпитания, освен ако е малолетен или непълнолетен“.

9. В чл. 263, ал. 3 НПК да отпадне думата „може“. Разпоредбата да придобие следния вид: „Малолетен или непълнолетен свидетел - пострадал от престъпление, се разпитва при закрити врати.“.

10. За законово закрепване на презумпцията за уязвимост на децата - жертви в наказателния процес предлагам два варианта:

10.1. Разпоредбата на § 1 ал.4 ДР на НПК да придобие следния вид: "Специфични нужди от защита" по смисъла на този кодекс са налице, когато участник в наказателното производство е малолетен или непълнолетен и когато е необходимо прилагане на допълнителни средства за защита от вторично и повторно виктимизиране, сплашване и отмъщение, емоционално или психическо страдание, включително за запазване на достойнството на пострадалите по време на разпит“.

10.2. В чл. 280, ал. 6 от НПК след думата „Малолетен“ да се добави „и непълнолетен“. Разпоредбата да придобие следния вид: „Малолетен и непълнолетен, или друг свидетел със специфични нужди от защита, който е бил разпитан в наказателното производство, се разпитва отново, само когато показанията му не могат да се прочетат при условията и по реда на чл. 281, или новият разпит е от изключително значение за разкриване на истината. Разпитът се провежда при вземане на мерки за избягване на контакт с подсъдимия, включително в специално оборудвани помещения.“.

Нов вид на разпоредбата на чл.281, ал.1, т. 6 НПК, а именно: „Показанията на свидетел, дадени по същото дело пред съдия в досъдебното производство или пред друг състав на съда, се прочитат, когато свидетелят е малолетен, непълнолетен, или друг свидетел със специфични нужди от защита и при разпита му са присъствали обвиняемият и неговият защитник.“.

11. Текстът на чл. 318, ал. 6 от НПК да придобие следния вид: „Жалби могат да подават защитниците, поверениците и особените представители“.

12. В чл. 15, ал. 1 от Закона за закрила на детето, да се добави изречение второ със следното съдържание: „В тези производства се изслушва социалният работник, изготвил оценката“.

VI. ПУБЛИКАЦИИ ПО ПРОБЛЕМАТИКАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1.Интегриран подход към детето - жертва на престъпление. // Сп. De Jure, 2020, №1, с-31-35, ISSN 1314-2593

2.Разпит на дете в наказателното производство. // Сп. Общество и право, 2021, №1, с. 48-60, ISSN 0204-8523

3.Дете-жертва на престъпление, право на участие в правни процедури. Национално и наднационално право. Доверено лице и особен представител. // Родопи, 2020, №3-4, с.21-30, ISSN 1312-4552

4.Доклад в „Лятна научна сесия на ВСУ „Черноризец Храбър” – 2019.(Сборникът е под печат).

5.Доклад в електронен журнал на ВСУ „Черноризец Храбър”, „Лятна научна сесия на юридически факултет“, юли 2022, брой 18, ISSB 1313-7514, на тема „Индивидуална оценка на деца – жертви на престъпления. Приложимост в наказателното производство“.